

KOFLAŞMIŞ DOĞRULAR TERENNÜMCÜLERİ VE DÜŞÜNCE ÖZGÜRLERİ

Bergen COŞKUN ÖZÜAYDIN*

ÖZET

Özgürlük, özellikle düşünce özgürlüğü, çok uzun zamandan beri insanların en büyük özlemidir. Hemen herkes ona sahip olmayı ister ama çok az sayıda insan, özgür bir zihnin kaynağını ve nedenini düşünür. Ancak, birinin, düşüncelerini özgürce ifade edebilmek için, her şeyden önce değer yargılarına ve kalıplaşmış inançlara dayanmayan, kendine özgü düşüncelere sahip olması gerekmektedir.

Jean-Jacques Rousseau ve John Locke, düşünceleriyle felsefe tarihinde iz bırakmış ve toplumu önemli derecede etkilemiş iki önemli filozoftur. Bu makale, Immanuel Kant'ın aydınlanma düşüncesi ışığında, John Locke ve Jean-Jacques Rousseau'nun çocuk eğitimiyle ilgili düşüncelerini karşılaştırarak, aydınlanmış bir zihin oluşturma için en iyi yöntemini araştırmaya çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Zihin, eğitim, çocuk, düşünce özgürlüğü, özgürlük

(The People Who Repeat Trivial and Empty Truths and the People Who Think Liberally)

ABSTRACT

Liberty, particularly freedom of thought has been the highest aspiration of the people for a long time. Almost everybody wants to have it, but very few number of people think about the source and reason of a free mind. However, in order to be able to declare his/her thoughts liberally, primarily one must have his/her own unique thoughts which are not based on value judgements and stereotyped beliefs.

Jean-Jacques Rousseau and John Locke are two of the most important philosophers who left their marks in the history of philosophy and significantly influenced the society with their thoughts. This paper will try to explore the best method to form an enlightened mind by comparing John Locke's and Jean-Jacques Rousseau's thoughts on childhood education with the idea of enlightenment in Immanuel Kant's work.

Keywords: Mind, education, child, freedom of thought, liberty

* Maltepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü öğretim üyesi
FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 2016 Bahar, sayı: 21, s. 105-121
ISSN 1306-9535, www.flsfdergisi.com

Koflaşmış Doğrular Terennümcüleri ve Düşünce Özgürleri

Özgürlüğün neliği hakkındaki tartışmalar süredursun, hemen herkes onun vazgeçilmezliği konusunda hemfikirdir. Düşünce ve ifade özgürlüğü ise, ulusal ve uluslararası insan hakları belgelerinde olduğu kadar siyasetçilerin ve hukukçuların söyleminde ve hatta günlük kullanımda da en çok karşımıza çıkan kavramlardan biridir. Herkes özgürlükten ve özgürlüğün güzelliğinden, düşünceleri özgürce ifade etmenin öneminden ve gerekliliğinden söz eder ama iş, özgürce düşünen bireyler yetiştirme konusuna geldiğinde tıkanır kalır. Belgeler, her ne kadar uygulamada olamasa da, en azından teorik olarak insanlara özgürlük tanır, ama hiç kuşkusuz, onları özgürce ifade edebilmek için, önce onlara; düşüncelere sahip olmak gerekmektedir. Doğruluğu ve yanlışlığı sorgulanmadan kabul edilen düşüncelere değil, ezberlere ve değer yargılarına dayanmayan hatta ezber bozan düşüncelere, özgün düşüncelere ve böyle düşünen bireylere...

Düşünceler, daha önceden düşünülmüş olanların, doğru olsun ya da olmasın doğruluğuna karar verilmiş ve kabul edilmiş olan düşünülmüşlerin tekrarı haline geldiğinde, o düşünceleri yani aslında “düşünülmüş”leri özgürce ifade edip etmemenin de bir anlamı kalmayacaktır. Immanuel Kant, “Aydınlanma Nedir?” makalesinde tam da bu durumu, düşüncelerin yerini düşünülmüşlerin almasını şu sözlerle ifade etmektedir:

Benim yerime düşünen bir kitabım, vicdanımın yerini tutan bir din adamım, perhizim ile ilgilenerek sağlığım için karar veren bir doktorum oldu mu, zahmete katlanmama hiç gerek kalmaz artık. Para harcıyabildiğim sürece düşünüp düşünmemem de pek o kadar önemli değildir; bu sıkıcı ve yorucu işten başkaları beni kurtaracaktır çünkü.¹

Düşünmeye alışmamış bir zihin için, düşünmek sıkıcı ve yorucu bir iş haline gelmiştir ve böylece Hannah Arendt’in, Kant’tan neredeyse iki yüz yıl sonra belirttiği gibi düşünmeme hali-gaflet içindeki bir umursamazlık ya da dumura uğramış bir zihin ya da koflaşmış doğruları tasasızca terennüm eden bu hal zamanımızın en bariz özellikleri arasında yerini almıştır.²

¹ Kant, Immanuel, “‘Aydınlanma Nedir?’ Sorusuna Yanıt”, çev. Nejat Bozkurt, Seçilmiş Yazılar, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 214

² Arendt, Hannah, İnsanlık Durumu, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 33

Arendt, *The Life of the Mind* adlı son eserinde, düşünmenin tanımını bilişsel ve özel olmayan anlamıyla, insan yaşamının doğal bir ihtiyacı olarak verir. Ona göre düşünme sadece az miktarda kişiye özgü değildir, herkeste, her zaman için bulunan bir yetenektir, bu nedenle düşünme yetersizliği, beyin gücünden eksik olanların başarısızlığı değildir, düşünme yetersizliği, herkes için her zaman geçerli olabilecek bir olasılıktır.³ Düşünme yetersizliğiyle ya da koflaşmış doğruların tasasızca terennüm edilmesiyle, düşünmenin ve düşüncenin sıkıcı ve yorucu hale getirilmesiyle birlikte, *her birey için ikinci bir doğa yerine geçen ve temel bir yapı oluşturan*⁴ bir durumun içine girilmiş olur.

Edinilmiş bu ikinci doğanın dışında, insanın gerçek doğasının ve doğuştan getirdiği potansiyellerinin varlığını inkar etmek mümkün değildir. Bu noktada Kant, insanın doğal yeteneklerinin gelişimi kendiliğinden gerçekleşmeyeceği için, her türlü eğitimin bir sanat olduğunu belirtir ve şöyle der: “*insan ancak eğitimle insan olabilir. Eğitimin kendisinden çıkardığı (oluşturduğu) her ne ise, o sadece odur*”.⁵ Böylece o, insanın insanlaşmasında eğitimin rolünü vurgular. O halde, yetiştirilmesine bağlı olarak bir insan şu ikisinden biri haline gelecektir: ya kendine özgü, özgür düşüncelere sahip bir insan olacaktır ya da koflaşmış doğrular terennümcüsü.

Hans Jonas, tamamlanmamış bir insan varoluşu olarak bir çocuğun, hedeflenen insanlığın gerçekleştirilmesi için beraberinde bir varoluşsal zorunluluk taşıdığını belirtir. Çocuğun varoluşsal tamamlanmamışlığı, eğitilmemişliği, cevaplanmayı bekleyen bir çağrıdır. Bu çağrıya cevap verecek olanların görevi, her çocuğu içindeki “insanlığı” gerçekleştirmesini sağlamak için cesaretlendirmektir. Jonas, etik zorunluluğun, çocuğu insanlık anlayışına (insanlığa, insancılılaşmaya) doğru yönlendiren ve bu anlayışa can veren varoluşsal zorunluluğun bir yansıması olduğunu düşünür.⁶

John Locke ve Jean-Jacques Rousseau bu çağrıya farklı şekillerde cevap veren iki filozof olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar her ikisi de özgürlükten ve zihin özgürleşmesinden yana olsa da eğitim

³ Arendt, Hannah, *The Life of the Mind*, Houghton Mifflin Harcourt, New York, 1981, s. 191

⁴ Kant, “‘Aydınlanma Nedir?’ Sorusuna Yanıt”, s. 214

⁵ Immanuel Kant, *Eğitim Üzerine*, (Çev: Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul, 2007, s. 31

⁶ Hans Jonas, “Sorumluluk İlkesi” (Çev. İdemen, B. – Akhuy, S.), *Üç Ekoloji - Doğa, Düşünce, Siyaset, Yeşil Politika ve Özgürlükçü Düşünce Seçkisi 5*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 151.

Koflaşmış Doğrular Terennümcüleri ve Düşünce Özgürleri

anlayışlarındaki bazı farklılıklar onları farklı sonuçlara götürmektedir. Rousseau, natüralist eğitim anlayışının en önemli temsilcisi sayılırken, Locke liberal eğitimden yanadır. John Locke'un liberal eğitimiyle ilgili olarak Gerald Gutek şöyle bir belirleme yapar:

“Locke, eğitimin dört temel amacından söz etmektedir. Eğitimin ilk amacı doğruluk (ahlak kurallarına bağlılık) olup, bu amaç kişiyi bencilleştiren duygusal, içgüdüsel davranışlara engel olan eylemleri, olguları içerir. Doğruluk (erdemlilik) eğitimiyle bireylerin yaşamlarını akılla yönlendirmeleri sağlanır. Eğitimin ikinci amacı akıldır. Akıl ve pratik zeka kişilere işlerini başarıyla yapabilme ve sağduyulu olabilme yetilerini kazandırır. Eğitimin üçüncü amacı olan iyi yetiştirmeye (terbiye) kişi sosyal yaşam yaptırımları konusunda eğitilir.”⁷

Rousseau'nun natüralist eğitim anlayışını ise şu şekilde belirler:

- “1. İnsanın zenginleşip gelişmesi için en iyi dönem olan çocukluk döneminin belli bir aşamasında eğitime başlanmalı.
2. Doğal özelliklerle donanmış bir çevrede en iyi şekilde yapılacak eğitimle kız ya da erkek çocuklar merakları uyandırılarak düşünmeye ve öğrenmeye hazır hale getirilmeli.
3. Rahat, özgür bir atmosfer içinde öğrenen çocuk tercihlerinde özgürdür; ama yapıp ettiklerinin sonucundan sorumlu olmalı ve sonucuna katlanmalıdır.”⁸

Bu iki filozofun düşüncelerinin, kendi aklını özgürce kullanabilen, kendine özgü düşüncelere ve bunları ifade etme yetisine sahip olan, kısacası düşünce ve ifade özgürlüğünü kullanabilen bireyler yetiştirilmesine ne oranda katkıda bulunduğunu incelemek için, onları değerlendirmeye John Locke'un o çok bilinen *tabula rasa*'sından başlayabiliriz:

⁷ Gerald Gutek, *Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar*, (Çev. Nesrin Kale), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2001, s. 189-190

⁸ Gerald Gutek, *Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar*, (Çev. Nesrin Kale), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2001, s. 78

Gelin zihni başlangıçta üzerine hiçbir şey yazılmamış düz beyaz bir kâğıt (*tabula rasa*) gibi düşünelim — Bu kâğıt nasıl doldurulur? İnsanın sınırsız kurgu yeteneği ile zihne aktardığı bu zenginliğin kaynağı neresidir? Tüm bu bilgi ve akıl malzemelerini zihin nereden edinmektedir?⁹

John Locke, “*tabula rasa*” kavramıyla, zihnin doğuştan hiçbir ideye veya izlenime sahip olmadığını, yaşam boyunca deneyimleyerek idelere ve bilgiye sahip olduğunu söyler.

Çocukları ve kendi inandıkları ilkelere sahip olmayan insanları iyice eğitmek çabasında olanlar henüz bozulmamış ve boş zihinlere kendi korudukları ve inandıkları öğretileri aşarlar. (Beyaz kâğıt üzerine her şey yazılabilir). Kavrama gücüne erişir erişmez bunlar öğretilerinden, çocuklara, büyüdükçe çevrelerindeki herkesin sözlü ya da sözsüz onayı ile bunlar benimsetilir...¹⁰

Bu cümle ile Locke, çocukları ve Kant’ın eleştirdiği o insanları, yani kendi inandıkları ilkelere sahip olmayanları aynı kefeye koyar. Bu zihinler, bu boş zihinler, onlara birtakım korunmuş ve inanılmış öğretilerin aşılması için hazır beklemektedirler. Locke, böyle eğitilen insanların, büyüdüklerinde ve zihinlerinde tarttıklarında, bellekleri eylemlerinin bir kaydını tutmaya başlamadan ya da yeni bir şeye rastlandığı zamanı saptamaya yönelmeden önce öğretilmiş olan sanılardan başka bir şey bulamayacaklarını belirterek, böyle bir eğitim sonunda koflaşmış doğruları terennüm etme ve sanılarla yaşama tehlikesine dikkatimizi çeker.¹¹

Locke her çocuğun içinde, doğuştan gelen bazı eğilimler olduğuna değinir. Onun için bu eğilimleri yönlendirecek, iyi olanları geliştirecek, kötü olanlarıysa törpüleyecek, hatta mümkünse yok edecek olan, eğitimidir. Ancak neyin iyi neyin kötü olduğuna önceden karar verilmiş olduğunda ve

⁹ Locke, John, Eğitim Üzerine Düşünceler, çev. Hakan Zengin, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 133

¹⁰ Locke, İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme, s. 95

¹¹ Locke, İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme, s. 95

Koflaşmış Doğrular Terennümcüleri ve Düşünce Özgürleri

ısrarla bu iyi olarak değerlendirilenler zihne aşılandığında, koflaşmış doğrular terennümcüsü olma yoluna da girilmiş demektir.

Eğitim öyle bir şekillendiricidir ki, insanlar arasındaki farkın tek nedenidir. John Locke, *Eğitim Üzerine Düşünceler*'in, daha ilk paragraflarında bundan söz eder:

“Şunu söyleyebilirim ki karşılaştığımız insanların on tanesinden dokuzunun iyi ya da kötü, yararlı ya da yararsız olması, eğitiminden dolaydır. İnsanlar arasındaki büyük farklılıkları yaratan da budur.”¹²

Eğitime büyük bir görev ve sorumluluk düşmektedir. Locke'un bir su kaynağı gibi düşündüğü çocuğun, akıp gideceği yönler, bizim en ufak bir hareketimizle değişebilir ve tamamen farklı sonuçlara yol açabilir:

“Tıpkı bazı nehirlerin kaynakları gibi, neredeyse fark edilmeyen küçük etkilerin bile çocukluğumuz üzerinde çok önemli sonuçları vardır. Kaynakta sular, bir elin özenli dokunuşuyla kanallara yönlendirilir ve kanallar sulara bambaşka bir yön verir. Kaynakta yapılan bu yönlendirmeye sular farklı yönlere akarlar ve sonuçta birbirlerinden tamamen ayrı ve uzak yerlere varırlar.”¹³

Çocuk, Locke için henüz dokunulmamış bir kaynaktır. Rousseau ise çocuğun doğal büyüme seyrine sahip bir bitki gibi olduğunu düşünür. Bu yüzden çocuk, doğal ortamı içinde, kendi doğal eğilimlerine göre yetiştirilmelidir. Locke'un kaynağına yön veren o özenli el, Rousseau'da bitkinin doğal seyrine ancak yardımcı olmakla yetinecektir. Rousseau *Emile*'de şöyle der:

“Bir bitkinin doğal büyüme seyri vardır. Ancak istediğiniz şekli vermek için onu zorladığımızda, bir müddet yönelttiğiniz istikamete

¹² Locke, *Eğitim Üzerine Düşünceler*, s. 15

¹³ Locke, *Eğitim Üzerine Düşünceler*, s. 16

doğru uzar; serbest bıraktığınızda tekrar doğal istikametine döner.”¹⁴

Böylece Rousseau, Locke'un tersine, o ikinci sahte doğanın oluşturulmasından değil, sanki çocuğun özgün doğasının gelişmesine izin verilmesinden yana görünmektedir. Ancak, çocuğun doğarken bilgilerle donatılmamış olduğu konusunda Locke'la aynı fikirdedir. O da Locke ve Kant gibi doğuştan getirilen eğilimleri kabul eder. Bir çocuğun öğrenmeye elverişli olarak ama hiçbir şey bilmeyerek doğduğunu, çocuğun hareketlerinin, feryatlarının, bilgi ve düşünceden yoksun olduğunu belirtir.

Rousseau, Kant'ın özgürlüklerin en zararsız olanı diye nitelendirdiği, akli her yönüyle ve her bakımdan çekinmeden kitlenin önünde apaçık olarak kullanmak özgürlüğüne¹⁵ sahip bir çocuk yetiştirmekten yanadır. Locke da tıpkı Rousseau'da ve Kant'da olduğu gibi, özgür ve kendi aklını kullanabilen bireylerin değerini savunmaktadır. İlkeler sorgulanmamalıdır ilkesine sahip insanları¹⁶ hem *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*'de hem *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*'ta eleştirir. Bağnazlığın, birtakım ilkelere körü körüne bağlanmışlığın karşısında yer alır. Hatta *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*'ta şöyle sorar:

...eğer insanların mahkemenin dininden başka hiçbir kanunu bulunmasaydı, onlar kendi akıllarının ışığından vazgeçmek, kendi vicdanlarının emirlerine karşı çıkmak mecburiyetinde bırakılsaydı, kendilerini yöneticilerinin iradesine veya cehalete, hırsa yahut batılığa, doğdukları ülkelerde yerleşme fırsatı vermiş olan dine körü körüne teslim etseydiler, insanların bağlanacağı ne umut kalırdı ki?¹⁷

Aklı ve aklın ışığını bir umut olarak gören Locke, koflaşmış doğruları eleştirmesine rağmen, *Eğitim Üzerine Düşünceler*'de kendisi de toplum kurallarını ve toplumda kabul edilen ahlaki yargıları önceleyerek bir çeşit bağnazlığın içine düşmüş gibi görünür. Çünkü bu kitapta eğitimin ilk

¹⁴ Jean Jacques Rousseau, *Emile*, Selis Kitaplar, İstanbul, 2007, s.12

¹⁵ Kant, “‘Aydınlanma Nedir?’ Sorusuna Yanıt”, s. 215

¹⁶ Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, s. 96

¹⁷ Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s. 31.

Koflaşmış Doğrular Terennümcüleri ve Düşünce Özgürleri

amacı ahlaki kurallara, toplum kurallarına bağlılık olarak görülmektedir. Ahlaki kurallarsa, hepimizin kabul edeceği gibi, zamana ve yere göre değişebilme ve bir süre sonra da koflaşmış doğrulara dönüşebilme potansiyeline sahiptir.

Rousseau ise *Toplum Sözleşmesi*'nde şöyle demektedir: "İnsan özgür doğar, ama her yerde zincire vurulmuştur."¹⁸ İşte Rousseau'nun, *Emile* eserinde, Emile'i yetiştirirken yapmak istediği, onun zincire vurulmasını engellemektir. O, özgür doğan Emile'i, özgür yetiştirmek ister:

"Kendime bir öğrenci seçtim... Ben kendime hayali bir öğrenci bulmayı; onu yaşı, sağlığı ve yetenekleriyle olduğu gibi kabul etmeyi ve yetişkin oluncaya dek, kendisinden başka hiçbir rehberine muhtaç olmayacak tarzda eğitmeyi kararlaştırdım."¹⁹

Kendisinden başka hiçbir rehberine muhtaç olamayacak böyle bir insan, aklını kullanma cesaretini gösteremeyen, onun yerine düşünenler ve karar verenler olduğu için, düşünme zahmetine bile girmeyen Kant'ın söz ettiği insanın karşısında dimdik duracaktır.

Rousseau, insanın her şeyi değiştirmek ve dönüştürmek istemesinden yakındır. İnsan sadece toprağa, ağaçlara, iklime müdahale etmekle kalmayıp, kendi cinsini de şekillendirip biçim vermek istemektedir. Rousseau, yaşamak için ihtiyacımız olan her şeyi eğitimin verdiğini kabul eder ama çocuğun doğal eğilimlerine uygun olmayan şekilde biçimlendirilmeye çalışılmasını, aslında Locke'un söyleminde, kaynağın akacağı yönün değiştirilme çabasını doğru bulmaz:

"Bize eğitim veren insanların bizim için çizdiği yol ile, yaratılışımıza uygun olan yol, zıt yönleri işaret ettiğinde ise ruhi karışıklıklar yaşıyoruz. Yürümemizi istedikleri yolun sonu bize mutluluk getirmeyecek, ancak diğer yolda yürümemiz için de teşvik edilmiyoruz."²⁰

¹⁸ Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Cenap Karakaya, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2005, s.12

¹⁹ Rousseau, *Emile*, s.8

²⁰ Rousseau, *Emile*, s. 12

O, Emile'i, ona mutluluk getirecek yolda yürümesine teşvik edecek şekilde eğitir. Rousseau'nun istediği Emile'i, toplum için, devlet için, herhangi bir kurum için değil, sadece Emile için eğitmektir:

“İnsanların yaşaması için yaratılan yeryüzünde, masumlara iyiyi öğreteceğim diye yola çıkıp da kötüyü öğretenlerden olmayın. Çocukların arkadaşlarından, büyük anne ve babalarından, akraba çocuklarından, eğitim gördükleri kurumlardan, gelenek ve göreneklerden etkilenmelerini engelleyemezsiniz; ama dışarıdan öğrendikleri her şeyin kendilerine uygun bir tarzda zihinlerine yerleşmesi için özen gösterebilirsiniz.”²¹

Oysa bu özgünlük sürekli engellenmektedir. Ivan Illich, *Okulsuz Toplum*'da, insanoğlunu çocukluk kategorisine ayırmakla onları bir okul öğretmenin otoritesine ebediyen boyun eğmeye mecbur ettiğimizden ve okulun aşıladığı kurumsallaştırılmış değerlerin sayılarla ifade edilışinden ve bunun da okulun, genç insanları hayal güçlerinin ve gerçekten de insanın kendisinin dahil olduğu her şeyin ölçülebileceği bir dünyanın mensubu haline getirdiğinden yakınır. Ona göre, *herkes nasıl yaşanacağını en iyi okul dışında öğrenmektedir.*²²

Rousseau da Emile aracılığıyla, nasıl yaşanacağını en iyi, okul dışında öğrenebileceğine dair bir örnek verir. Illich'in bir kurum olarak okul eleştirisine benzer bir şekilde, o da kurumsallıktan yana değildir. Ona göre, kişilik ile toplumsal kurumlar karşı karşıya getirildiğinde, bir “insan” ya da bir “vatandaş” oluşturmaktan birini tercih etmek gerekmektedir²³ ve o bir insan ya da vatandaş yetiştirme konusunda, tercihini insan yetiştirmekten yana kullanır:

“Çocukları, yeteneklerini ortaya çıkarmaları ve olmak istedikleri şeyi olmaları için özgür bırakmalıyız. Biz onlara, hakim, asker ya da din adamı olmalarını değil, yaşamayı öğretebiliriz ve onlar bir

²¹ Rousseau, Emile, s. 69

²² Ivan Illich, *Okulsuz Toplum*, çev. Mehmet Özay, Şule Yayınları, İstanbul, 2005, s. 45-57

²³ A.g.d., s.12

meslek sahibi olmadan önce insan olmalılar. Çünkü bir insan ne olmak istiyorsa onu olabilir, sonra vazgeçip başka bir şey olabilir; ama o daima kendisi olarak kalacaktır.”²⁴

Rousseau, Jonas'ın öğütlediği gibi, içindeki insanlığı gerçekleştirmesi için çocuğu cesaretlendirmekten yanadır ve bu duruşuyla da Nietzsche'nin yapmış olduğu bir ayrımı hatırlamamıza neden olmaktadır. Nietzsche öğretim kurumları ve hayat galesi kurumları ayrımıyla çağının üniversitelerini birer hayat galesi kurumu olarak görmüş, onların asıl öğretmeleri gerekeni, yani kültürü öğretmek yerine birer ekmek teknesi görevini sürdürdüklerini belirtmiştir. Nietzsche'ye göre insan yaşamak ve hayat mücadelesini sürdürmek için çok şey öğrenmek zorundadır: ama birey olarak bu amaçla öğrendiği ve yaptığı her şeyin kültürle ilgisi olamaz... bir iş ya da bir ekmek teknesi vaat eden her eğitim, bizim anladığımız manada kültüre götüren eğitim değildir, yalnızca hayat mücadelesinde insanın kendi benini kurtaracak ve koruyacak yola bir yönlendirir.²⁵

Rousseau'nun tersine Locke açısından ise, önemli olan, kendi benini koruyacak ve kurtaracak iyi bir vatandaş yetiştirmektir. Emile 15 yaşına kadar hiçbir siyasi ve sosyal eğitime sahip olmayacaktır, o, önce kendisi olmaya çalışacaktır, oysa Locke kendi deyimiyle Gentry için, okumuş, kültürlü ve varlıklı insanların oluşturduğu bir sınıf için yazdığı *Eğitim Üzerine Düşünceler*'de, topluma dair birtakım önkabullerden yola çıkmaktadır ve aslında özgür düşüncelere sahip, aklının ışığıyla hareket eden bireylerden yanayken, bu kitabında, toplumun bir tabakası için varsayılan ideal insanın formülünü vermiş olur. Rousseau'nun temel kaygısı Emile'in mutluluğuyken, Locke bir çocuğun iyi eğitilmesiyle toplumun refahının ne oranda artacağıyla ilgilenmektedir:

“Toplumun refahı ve gelişmesi eğitime o kadar çok bağlıdır ki, herkesin bu konuya gereken önemi vermesini istiyorum... Herkes, sorunun çözümüne yardımcı olmalı, farklı mesleklere ahlaklı, çalışkan ve yetenekli insanlar yetiştirmek için, değişik toplum

²⁴ A.g.d., s. 13

²⁵ Nietzsche, Friedrich, *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*, çev. Gürsel Ayaç, Say Yayınları, İstanbul, 2006, 62

katmanlarını dikkate alan en kısa, en kolay ve en çok başarı vaat eden eğitim yöntemini desteklemelidir.”²⁶

Bu sözleriyle Locke, Nietzsche'nin ısrarla eleştirdiği türden bir eğitime, kültürü ya da insanlığı değil, bir iş ya da ekmek teknesi vaat eden bir eğitime işaret etmektedir.

Görülen odur ki sosyal yaşam yaptırımları, ahlak kurallarına bağlılık, Locke'un eğitim anlayışını, Rousseau'nunkinden ayıran temel noktalardan biridir. Emile'in topluma karşı bir borcu yoktur, ondan beklenen iyi ve mutlu bir insan olarak yetişmesidir. Locke'ta ise sosyal yaşam yaptırımları ne kadar erken öğrenilirse, alışkanlıklar toplumdan alınacak onaya göre ne kadar çabuk şekillenirse o kadar başarılı olunacaktır. Aslında Locke, her ne kadar toplumun refahını düşünüyor olsa da, uzun vadede özgün düşüncelere sahip özgür bireyler değil, kalıplaşmış doğrular terennümcüsü yetiştirmektedir. Toplumun övgüsü Locke için son derece önemlidir:

“... alışkanlıkları ve yetenekleri arasındaki farklar her şeyden önce eğitimlerinden kaynaklanıyorsa (ki bundan hiç şüphem yok) o zaman çocuklarınızın ruhlarının biçimlendirilmesine büyük bir dikkat göstermemiz gerektiği çıkarsamamız da yapabiliriz. Çocuğun ruhuna, sonraki tüm hayatını etkileyecek olan toplumun erkenden ekilmesi gerekir; çünkü insanlar iyi ya da kötü davranışlar gösterdikçe, toplumun övgüsü ya da yergisi hemen ortaya çıkar. Davranışlarında ayıp ve kötü şeyler varsa ortak yargı şu olacaktır: ‘Zaten aldığı eğitimden başka ne beklenirdi ki’”²⁷

İyi bir vatandaş ya da bir beyefendi yetiştirme kaygısını taşımayan Rousseau ise kişiliğin alışkanlıktan ibaret olmadığını ve zorla kazanılan ve kişiliği boğan alışkanlıklar olduğuna değinir.²⁸ Rousseau, Emile'i ezbere düşünüş tarzlarından, düşünülmeden kabul edilmiş alışkanlıklardan kurtarmak ister. Onun ne işe yaradığı belli olmayan hareketleri sırf herkes yapıyor diye yapmasını istemez. Ona göre, alışkanlıkların cazibesi,

²⁶ Locke, Eğitim Üzerine Düşünceler, s. 12-13

²⁷ Locke, Eğitim Üzerine Düşünceler , s. 39

²⁸ Rousseau, Emile, s. 12

Koflaşmış Doğrular Terennümcüleri ve Düşünce Özgürleri

insanların tembelliğinden kaynaklanır ve alışkanlıklara daima bağlı kalmak, gelişmeye ve farklı yöntemlerin keşfedilmesine engel olur.²⁹ Rousseau bir kez daha, Kant'ın "Aydınlanma Nedir?" makalesindeki düşüncelere yaklaşır. Kant da "*dogmalar ve kurallar, insanın doğal yetilerinin akla uygun kullanılmasının ya da daha doğru bir deyişle kötüye kullanılmasının bu mekanik araçları, erginleşme ve olgunlaşma için sürekli bir ayakbağı olurlar*"³⁰, diyerek, ezbere kabul edilen toplumsal kuralları eleştirir ve onların insan doğası üzerinde yarattıkları olumsuz etkilere dikkat çeker. Rousseau şöyle der:

Sürekli tekrarlanan ve hiçbir değişikliğe izin vermeyen davranışların, çocukların ruhunu zayıflatacağını düşünüyorum. Benim Emile'im, ötekinin berikinin formüllerini takip etmediği gibi, kimsenin etkisi altına da girmez. O ancak kendisine uygun olan şekilde konuşur ve hareket eder. Benim Emile'im dışarıdan kafasına zorla tıklanmış nutuklardan ve uydurma düşünüş tarzlarından uzaktır."³¹

Rousseau'nun bu sözleriyle karşılaştığımızda, Locke'un toplumun beğenisi ve refahı için yetiştirdiği çocuk, tam da kendi kendilerine yürümeye kalkıştırlarsa başlarına ne gibi tehlikelerin geleceğinin bir bir gösterildiği aklını kullanamayan insanlara benzemektedir. Oysa Kant, onların kendi başlarına hareket etmelerinden doğabilecek böyle bir tehlikenin gerçekten büyük sayılmayacağını; çünkü birkaç düşüştten sonra bunu göze alanların sonunda yürümeyi öğreneceklerini, ne var ki bu türden bir örneğin insanı ürkütüvereceğini belirtmiştir. Ancak yine de bundan böyle de yeni denemelere kalkışmaktan alıkoynulacaklardır³²

Her iki filozof da iyi bir insan yetiştirmenin olanaklarını sorgulamıştır. Ancak hepimizin peşinden koşup durduğu o özgürlüğe, düşünce ve ifade bağlamında sahip olabilecek, kendine özgü düşünceleri olan ve bunları özgürce ifade edebilen bireyler yetiştirme konusunda, Rousseau'nun yaklaşımı, Locke ile kıyaslandığında daha başarılı

²⁹ A. y.

³⁰ Kant, "Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt", s. 215

³¹ Rousseau, Emile, s. 137

³² Kant, "Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt", s. 214

görülmektedir. Locke, *Eğitim Üzerine Düşünceler*'de özgürlüğe vurgu yaparken ve özgürlüğü bir önkoşul olarak belirlerken, onu yine kökleşmiş düşüncelerden ayıramamaktadır:

“... büyüdükçe özgürlükleri artmalı, çocuk kendi iradesine bırakılmalıdır. Unutulmamalı ki doğru ilkelerle ve kökleşmiş alışkanlıklarla, kendini koruyabilen ve kendi başına karar verebilen bir kişiliğe sahip olabilmesi için, özgürlük önkoşuldur, çünkü onu gözetecek ve adına karar verecek birileri her zaman yakınında olmayacaktır.”³³

Locke, karar verecek birilerinin olmayacağından söz etmektedir ama onun belirlediği gibi yetişen bir insan, zaten kalıplaşmış ve sorgulanmadan kabul edilmiş doğruların içine öylesine gömülmüş olacaktır ki özgürce karar vermesi gereken bir durumda bile başvuracağı yer, kendi aklı değil, kendisine benimsetilen toplumun kalıplaşmış doğruları olacaktır.

Rousseau içinse, günü geldiğinde, bir insanın ergin davranabilmesi ve özgür bir ruha sahip olabilmesi için kökleşmiş alışkanlıklar ve yargılar değil, sevgi gereklidir:

“Çocuğunuzun özgür bir ruha sahip olmasını istiyorsanız, onun ihtiyaçlarını ta bebekliğinden itibaren zamanında ve yeterince karşılamalısınız. İhtiyaçlarının karşılanması çocukta, kendi kendine yetebilme isteği uyandırır. Kendisine değer verildiğini hissettiği için zamanı geldiğinde, saygın bir hayat sürebilmek için gerekli güce sahip olacaktır.”³⁴

Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme* adlı eserindeki *Paternal İktidar Üzerine* adlı bölümde çocukların ebeveynlerinin, çocuklar dünyaya geldiklerinde ve daha sonraki belirli bir zaman diliminde, onlar üzerinde belli bir yönetime ve yetkiye sahip olmalarının geçici bir durum olduğunu belirtir ve bu tabiiyet bağlarını, çocukluğun zayıflık dönemlerinde,

³³ Locke, *Eğitim Üzerine Düşünceler*, s. 22-23

³⁴ Rousseau, *Emile*, s.49

çocukların içine sarıldıkları ve desteklendikleri kundaklara benzetir. Ailelerin, yaş ve akıl geliştikçe, bu bağları, tümüyle düşünceye ve bir insanı kendi öz özgür tasarrufuyla baş başa bırakmaya kadar çözdüklerini düşünür”³⁵

Eğitim Üzerine Düşünceler’de başarısız kundaklamanın sakıncalarından söz eder ama ona göre çocuk yine de kundaklanmalıdır. Rousseau ise tam tersine “*çocukların vücutları bozulacak korkusuyla serbest hareket etmelerini engellerler; ancak bilmezler ki asıl bozukluk, vücudu baskı altına almakla olur. Böylesine bir baskıya maruz kalmak çocuğun mizacına etki etmeyecek midir? İlk hisleri elem ve sıkıntıdır, hareket etmek isterler ancak engelle karşılaşırlar.*”³⁶ sözleriyle paralellik gösterecek şekilde, ruhun da düzeltilmek amacıyla baskı altına alındığında, asıl bozukluğu göstereceğini düşünmektedir.³⁷

Böylece Rousseau, tıpkı kundaklanmış bir bedenın rahat hareket edemediği gibi, bir kez kundaklandıktan sonra, düşüncelerin de asla tam anlamıyla özgür olamayacağını düşünmemize neden olur. Düşünceler, daha çocukluktan itibaren engellenmeye alışmış olduklarından, sözde o tabiiyet bağları çözüldüğünde bile özgürce hareket edemeyeceklerdir.

Aslında, kundaklı bedenler gibi kundaklı düşüncelerin sakıncaları anlaşıldığı içindir ki 20 Kasım 1989’da kabul edilen, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’nin 13. Maddesinde, *çocuk, düşüncesini özgürce açıklama hakkına sahiptir* ifadesi yer almaktadır.³⁸ Bu sözleşmeden otuz yıl önce imzalanan Çocuk Hakları Bildirgesi’nde ise, insanlığın, çocuğun ve toplumun iyiliği için, çocuğa, verebileceğinin en iyisini vermesi gerektiğinden söz edilmektedir. Locke’un ve Rousseau’nun yaşadığı dönemde olduğu kadar, bu gereklilik, çocuğa verilebilecek olanın en iyisini verme gerekliliği, bugün de devam etmektedir. Çocuk yetiştirmek söz konusu olduğunda, Locke, toplumun iyiliğini ön plana alırken, Rousseau için önemli olan önce çocuğun iyiliğidir. Acaba toplumun iyiliği ve çocuğun iyiliği birbirine tezat mıdır? Kendine özgü kundaksız düşünceleri olan özgür bireyler topluma zarar mı verecektir? Toplumun iyiliği için koflaşmış doğruları terennüm etmekten öteye gitmemek mi gerekir?

³⁵ John Locke, Hükümet Üzerine İkinci İnceleme, (Çev. Fahri Bakırcı), Babil Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 47

³⁶ Rousseau, Emile, s.14

³⁷ A.g.e., s. 48

³⁸ http://www.unicef.org/turkey/crc/_cr23c.html

Sonuç

Kant, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışının ya da Arendt'in ifadesindeki gibi koflaşmış doğruları tasasızca terennüm etmenin, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumu olduğunu ve nedenini de aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aramak gerektiğini düşünse de, kararlılıkla ve yüreklilikle kendi aklını kullanan, kendi özgün düşüncelerini oluşturan ve bunu özgürce ifade edebilen bireylerin varlığı, onların nasıl yetiştirildikleriyle son derece bağlantılıdır.

Rousseau, su kaynağının yönünü değiştirmeye çalışmadan, çocuğun içindeki en iyiye ulaşmasına yardımcı olmak istemiş, hedefini iyi bir insan yetiştirmek olarak belirlemiştir. Locke ise, bu eğilimlerin kontrol altında tutulmasından, gerekirse suyun kaynağından çıktıktan sonra, küçük dokunuşlarla yön değiştirmesinden yanadır. Çünkü onun öncelikli hedefi iyi bir vatandaş yetiştirmektir. Çocuğun içindeki en iyi, toplumun iyileriyle örtüştüğü oranda iyidir. Locke çocuğu, o çocuğun kendine göre değil, *kendimize göre* yetiştirmekten ve eğitmekten yanadır. Belirleyici olan *kendimiz* olarak tanımlayabileceğimiz toplumdur.

Hem Rousseau hem de Locke, eğitim üzerine düşüncelerini şekillendirilirken, yetiştirmek üzere kendilerine birer erkek çocuk seçmişlerdir. Rousseau'nun *Emile*'inde kadın, Sophie, erkeğe göre şekillenmesi gereken, ona arzu ve ihtiyaçlar açısından bağımlı bir varlık olarak gösterilmiş ve kadına özgü en önemli özelliğin itaat etme yeteneği olduğu vurgulanmıştır.³⁹ Locke ise istediği gibi şekil verip biçimlendirebileceği, bembeyaz bir kağıt ya da balmumu olarak gördüğü bir erkek çocuğu konu aldığını belirtmiştir.⁴⁰ Bu açıdan, her ikisi de eleştirilebilir. Kadın-erkek ayrımına dair bu eleştiriyi bir kenara bırakacak ve filozofları özgür düşüncelere sahip bireyler yetiştirme açısından değerlendirecek olursak, aslında her ikisi de Kant'ın sözünü ettiği kendi aklını kullanma cesaretini gösteren ve bağınaz olmayan bireyler yetiştirmekten yana iken, kendisine tam anlamıyla bir muhafazakâr diyemeyecek olsak da Locke, toplumsal hayatın önkabullerini ve değerlerini

³⁹ Rousseau, *Emile*, s. 224

⁴⁰ Locke, *Eğitim Üzerine Düşünceler*, s. 241

ön plana çıkararak ve gereğinden fazla önemseyerek, çocuğu daha baştan, bir çeşit bağnazlığın içinde yetiştirmeye çalışmış görünmektedir.

Kendisine sunulan doğruları olduğu gibi kabul eden iyi bir vatandaş yetiştirmek, kısa vadede toplumun iyiliği için en doğru olan gibi görünse de, uzun vadede insanlığın içinde bulunduğu mutsuzluğun sorumlusu olacaktır. İyi bir vatandaş olmak, kuşkusuz son derece önemlidir ama iyi bir vatandaş olmadan önce iyi bir insan olmak gerekmektedir. Kant, iyi eğitim sayesinde, dünyadaki iyilik adına her şeyin görünür hale geldiğini ve bunun için gerekli olan tek şeyin insanda gizli halde bulunan nüvelerin giderek daha fazla geliştirilmesi olduğunu söyler.⁴¹

Önce düşünebilen hem de kundaksız düşünebilen ve düşünce ve ifade özgürlüğünü kullanabilen iyi insanlar sayesinde ki dünyadaki iyilik adına her şey görünür hale gelecektir. Kuşkusuz ne Locke ne de Rousseau koflaşmış doğrular terennümcüsü yetiştirmek istememektedir, ancak özgün düşüncelere sahip, özgür bir insan yetiştirmek söz konusu olduğunda, Rousseau toplumun her türden yargısını ve koflaşmış doğruları tamamen bir kenara bırakırken, Locke kendisinin de eleştirdiği koflaşmış doğruların pençesinden tam olarak kurtulamaz, aklı ve özgürlüğü o doğruların üzerine inşa etmeye çalışır ve bu açıdan Rousseau'nun Emile'i, Kant'ın ısrarla vurguladığı aklını özgürce kullanan bireyine, Locke'un Gentry için yetiştirdiği çocuktan daha çok yaklaşır.

⁴¹ Kant, Eğitim Üzerine, s. 38

KAYNAKÇA

- Arendt, Hannah, *The Life of the Mind*, Houghton Mifflin Harcourt, New York, 1981
- Arendt, Hannah, *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2011
- Guterk, Gerald, *Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar*, çev. Nesrin Kale, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2001
- Illich, Ivan, *Okulsuz Toplum*, çev. Mehmet Özay, Şule Yayınları, İstanbul, 2005
- Jonas, Hans , “Sorumluluk İlkesi”, çev. İdemen, B. – Akhuy, S., Üç Ekoloji - Doğa, Düşünce, Siyaset, Yeşil Politika ve Özgürlükçü Düşünce Seçkisi 5, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 145-152
- Kant, Immanuel, *Eğitim Üzerine*, çev. Ahmet Aydoğan, Say Yayınları, İstanbul, 2007
- Kant, Immanuel, “‘Aydınlanma Nedir?’ Sorusuna Yanıt”, çev. Nejat Bozkurt, *Seçilmiş Yazılar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984
- Locke, John, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme(I-II Kitap)*, çev. Meral Delikara Topçu, Öteki Yayınları, Ankara, 2000
- Locke, John, *Eğitim Üzerine Düşünceler*, çev. Hakan Zengin, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2004
- Locke, John, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, çev. Fahri Bakırcı, Babil Yayıncılık, Ankara, 2004
- Locke, John, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, çev. Melih Yürüşen, Liberte Yayınları, Ankara, 2005
- Nietzsche, Friedrich, *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine*, çev. Gürsel Aytaç, Say Yayınları, İstanbul, 2006
- Rousseau, Jean Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Cenap Karakaya, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2005
- Rousseau, Jean Jacques, *Emile*, Selis Kitaplar, İstanbul, 2007
- İnternet ortamındaki kaynak:
http://www.unicef.org/turkey/crc/_cr23c.html

Koflaşmış Doğrular Terennümcüleri ve Düşünce Özgürleri